

ТЕОРЕТИЧНІ Й МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

О. П. Хохліна, професор кафедри психології навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩИХ ЯКОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Розкрито теоретичні засади формування професійно значущих якостей у майбутніх правоохоронців, які визначаються в плані діяльного та особистісного підходів у психології та педагогії. Основою становлення якостей розглядається засвоєння курсантами спеціально організованої, відповідно до заданих з цією метою параметрів, правоохоронної діяльності, а змістом – їх формування в особистісному контексті.

Ключові слова: професійно значущі якості правоохоронців; діяльність; особистість.

Реалії сьогодення зумовлюють актуальність проблеми вдосконалення фахової підготовки правоохоронців. Розв'язання цієї проблеми потребує спеціальних теоретико-емпіричних досліджень у психолого-педагогічній науці, які ґрунтуються на сучасних її досягненнях. Пріоритетним напрямом таких досліджень є вивчення шляхів і засобів формування професійно значущих якостей у майбутніх правоохоронців у вишах. Їх проведення має ґрунтуватися на певних теоретичних засадах щодо розв'язання проблеми у цілому та конкретних її питань зокрема. Одному з підходів до визначення таких засад і присвячено статтю, в якій наведено результати проведеного теоретичного дослідження.

В основу нашого дослідження покладено вивчення праць із проблеми психології трудової та професійної підготовки (К. М. Гуревич, Є. О. Климов, В. А. Моляко, П. С. Перепелиця, К. К. Платонов, В. В. Рибалка, В. В. Чебишева та ін.), з

проблеми психології правоохоронної діяльності та професійної підготовки правоохоронців (В. Г. Андросюк, В. І. Барко, В. Л. Васильєв, Н. Ю. Гребінь-Крушельницька, С. М. Ірхіна, О. В. Каверін, Л. І. Казміренко, М. В. Костицький, О. І. Кудерміна, С. І. Лиска, В. С. Медведєв, В. М. Монастирський, О. Е. Петруні, В. В. Романов, В. М. Синьов, О. М. Столяренко, Ю. В. Чуфаровський, О. В. Шаповалов, С. І. Яковенко та ін.) [1–8], з проблем соціалізації особи, становлення особистості та методологічних підходів у психології та педагогіці (К. О. Абульханова, Б. Г. Ананьєв, Г. М. Андрєєва, І. Д. Бех, Л. С. Виготський, В. К. Гербачевський, А. Б. Коваленко, А. Г. Ковальов, М. Н. Корнев, Г. С. Костюк, О. М. Леонтєв, Б. Ф. Ломов, С. Д. Максименко, В. М. Маркін, А. В. Мудрик, С. А. Мул, І. М. Палей, Б. Д. Паригін, А. В. Петровський, К. К. Платонов, В. В. Рибалка, Л. Д. Столяренко, Д. І. Фельдштейн, Т. Шибутані та ін.), а також власних досліджень [9–16].

У результаті дослідження визначено, що підготовка у вишах майбутніх правоохоронців має здійснюватися відповідно до системи професійних якостей, необхідних для ефективного виконання діяльності. Підвищити ефективність професійного становлення фахівців у галузі права можливо за умови урахування суті діяльності й тих вимог, що висуваються до її суб'єктів. Лише за цієї умови уможливується повна підготовка до юридичної діяльності, зміст якої конкретизується відповідно до її специфічних особливостей.

Діяльність – це, власне, людська форма активності. У широкому розумінні – це специфічно людська форма ставлення до навколишньої дійсності, змістом якої є доцільне її перетворення. У більш вузькому значенні діяльність є активністю, що регулюється усвідомленою метою. У найбільш абстрактному та загальному визначенні категорія діяльності розкриває відношення “суб'єкт–об'єкт”. Загальними ознаками будь-якої діяльності, у тому числі й правоохоронної, є її суспільний характер, цілеспрямованість, плановість, систематичність, суб'єктивність, предметність [10].

Підготовка до професійної діяльності має здійснюватися з урахуванням її структури та, відповідно, тих якостей, які

забезпечують її виконання. У науці та практиці використовують такі загальні структури діяльності:

1. Структура діяльності відповідно до необхідних умов здійснення: суб'єкт, потреба та мотив, предмет, власне зовнішні та внутрішні умови, знаряддя, процес, результат. Діяльність завжди здійснює людина-суб'єкт, яка діє з конкретним предметом у певних умовах завдяки знаряддям (засобам), які використовуються у процесі одержання певного результату, відповідного до потреби, опредмеченої у меті.

2. Одиницею діяльності (найдрібнішою частиною, яка зберігає властивості цілого) є задача (завдання). Її розв'язання пов'язане з розглядом змістової, операційно-організаційної та мотиваційної сторін. Мотиваційна – наявність у суб'єкта позитивного ставлення до розв'язання задачі; змістова – наявність знань, необхідних для виконання діяльності. Організаційно-операційна – володіння навичками та вміннями, необхідними для виконання діяльності. Без наявності цих складових процес діяльності не є можливим.

3. Діяльність здійснюється у процесі виконання завдань за етапами – аналіз, планування, організація, практичне виконання діяльності, контроль, оцінювання її результатів – з використанням дій та рухів. Дії – це окремі акти діяльності, спрямовані на певні цілі. Способи виконання дій у конкретних умовах – це операції; способи дій розглядають як навички та вміння. Елементами дій є рухи – виконавчі, гностичні, пристосувальні.

4. Як структуру діяльності розглядають складові психічної діяльності, що забезпечують процес зовнішньої (практичної) діяльності. До складових діяльності, які розкривають різні аспекти та рівні регулюючої функції психічного у підготовці, організації та виконання діяльності, у процесі якої перетворюється її предмет, розрізняють: мотив, мету, планування діяльності, перероблення інформації, оперативний образ, прийняття рішення, дії, перевірку та корекцію результатів [10; 13].

Виконання діяльності, відповідно до її структури, передбачає наявність у суб'єкта необхідних для цього якостей. Конкретна фахова підготовка має орієнтуватися на формування

таких якостей з урахуванням специфіки професійної, а саме правоохоронної діяльності.

Правоохоронна діяльність – це соціальна діяльність, яка здійснюється у сфері права. Її специфіка – щонайперше у вимогах соціальності, законності, моральності. Правоохоронна діяльність характеризується також:

розмаїтістю задач, що розв’язуються у межах правової норми;

виконанням в умовах правового регулювання;

спілкуванням в умовах правового регулювання;

високим рівнем емоційної напруженості;

правом та обов’язком застосовувати владу від імені закону;

організаційною стороною (організацією власної праці впродовж дня, тижня; в умовах ненормованого робочого дня; спільної праці з іншими посадовими особами, іншими сторонами тощо);

необхідністю долати опір осіб та груп;

творчим характером [1; 3 та ін.].

У правоохоронній діяльності виділяють: соціальну, пошукову (пізнавальну), комунікативну, конструктивну та реконструктивну, організаційну, засвідчувальну сторони (складові чи різновиди діяльності). Відповідно до кожної із цих сторін, висуваються вимоги до професійних якостей правоохоронця, що забезпечують ефективність їх виконання.

Соціальна сторона вимагає від фахівця прагнення до істини, справедливості, гуманізму, чесності, принциповості; лекторських, педагогічних здібностей та ін. Для пошукової діяльності необхідними є спостережливність, уважність та здатність зосереджувати увагу на значущих об’єктах, здатність запам’ятовувати та відтворювати інформацію, здійснювати операції мислення та робити висновки, уявляти.

Комунікативна сторона діяльності передбачає наявність у суб’єкта витримки, такту, емоційної стійкості, здатності обстоювати свою позицію. Можливості висловлювати свої думки та сприймати висловлювання інших, установлювати контакт, здатність до емпатії та регуляції емоційного стану суб’єктів спілкування.

Конструктивна та реконструктивна складові діяльності вимагають від правоохоронця здатність аналізувати інформацію, яка отримується, формулювати гіпотези, здійснювати планування виконання завдань, використовуючи творчий підхід, інтуїцію та ін.

Для організаційної сторони діяльності необхідною є наявність у фахівця цілеспрямованості, організованості, дисциплінованості, наполегливості.

Засвідчувальна складова діяльності передбачає здатність до узагальнення інформації, переведення усного мовлення у писемне, опису ситуації правопорушення, сформованість писемного мовлення [1; 5; 6 та ін.].

На основі професіографічного опису правоохоронної діяльності було з'ясовано чинники професійної придатності, відповідно до яких визначено комплекси професійно значущих психологічних якостей [4; 2].

I чинник – високий рівень соціальної (професійної) адаптації. Цей чинник безпосередньо пов'язаний з нормативністю поведінки правоохоронця у будь-яких, у тому числі в екстремальних умовах, професійної діяльності. Тому його слід розглядати як один із провідних чинників професійної придатності працівників правоохоронних органів. До якостей особи, які формують указаний чинник, слід віднести:

високий рівень правосвідомості;
чесність, цивільна мужність, сумлінність;
принциповість у боротьбі з порушеннями правопорядку;
обов'язковість, старанність, дисциплінованість.

Свідченням професійної непридатності правоохоронця є протилежні якості: низька моральність, нечесність, безвідповідальне ставлення до справи, недисциплінованість, схильність до алкоголізму.

II чинник – нервово-психічна (емоційна) стійкість. Цей чинник передбачає:

стресостійкість;
високий рівень самоконтролю над емоціями й поведінкою;
працездатність у критичних, що викликають фрустрацію, ситуаціях;

адаптивні властивості нервової системи (сила, врівноваженість, рухливість, чутливість, активність, динамічність, лабільність, пластичність нервових процесів), які дають змогу на

належному рівні зберігати працездатність у стані стомлення, здатність адекватно реагувати на різні події.

Негативно оцінюються такі якості особи: низька стресостійкість, підвищена емоційна напруженість; високий рівень агресивності, імпульсивність учинків; невротичні симптоми, швидка виснажуваність нервових процесів; психопатичні властивості характеру.

III чинник – високий рівень інтелектуального розвитку, пізнавальна (когнітивна) активність, які зумовлені такими якостями особистості:

розвинутий інтелект, широкий світогляд, ерудиція;
гнучке, творче мислення, розумова працездатність, кмітливість;

аналітичний склад розуму, прогностичні здібності, уміння виділяти головне;

активність, рухливість психічних пізнавальних процесів (сприймання, пам'ять, мислення, увага);

розвинута уява, інтуїція, здатність до абстрагування, рефлексії.

Навпаки, низька розумова працездатність, знижена пізнавальна активність, інтелект, нерозвинена уява, погана пам'ять – якості, несумісні з ефективністю професійної праці, і вони оцінюються як прогностично несприятливі.

IV чинник – комунікативна компетентність, яка передбачає такі якості:

здатність налагоджувати емоційний контакт з учасниками спілкування, підтримувати з ними, в необхідних межах, стосунки довіри;

проникливість, здатність розуміти внутрішній світ співбесідника, його психологічні особливості, потреби, мотиви поведінки, стан психіки;

доброзичливе, ввічливе ставлення до людей, уміння слухати учасника діалогу, емпатійність (здатність емоційно відгукуватися на переживання співбесідника);

вільне володіння вербальними й невербальними засобами спілкування;

уміння у конфліктних ситуаціях використовувати адекватну ситуацію, стратегію комунікативної поведінки, змінювати, залежно від обставин, стиль спілкування;

здатність до співпраці, досягнення компромісів, угод;
здатність до самоконтролю над емоціями, настроєм в екстремальних ситуаціях;
адекватну самооцінку;
почуття гумору.

Якостями, які істотно утруднюють комунікативні процеси, знижують їх результативність, є: замкнутість, підвищена зосередженість на особистих проблемах, переживаннях (інтравертованість); конфліктність, агресивність; емоційна нестійкість, імпульсивність; незадовільне володіння вербальними й невербальними засобами спілкування.

У чинник – організаторські здібності. Такі здібності дають змогу правоохоронцю здійснювати управління різними суб'єктами, з якими доводиться вступати в діалог у процесі професійного спілкування. Тому правоохоронець, особливо управлінської ланки, повинен мати такі якості:

активність, ініціативність, винахідливість, розпорядливість;
сміливість, рішучість, наполегливість, цілеспрямованість,
уміння виділяти головне, прогнозувати наслідки рішень, що приймаються;

самостійність, почуття відповідальності за свої дії і вчинки;
організованість, зібраність, акуратність у роботі.

Важливу роль у структурі організаторських здібностей відіграють й інші, зазначені вище властивості: комунікативна компетентність, нервово-психічна стійкість, адекватна самооцінка, висока мотивація досягнення успіху.

Якостями, які істотно знижують організаторські можливості правоохоронця, ефективність його впливу на інших осіб, є: психопатичні властивості характеру, підвищена агресивність, незбалансованість процесів гальмування і збудження, емоційна нестійкість, пасивність, безвідповідальність, надлишкова недовірливість, тривожність, низький інтелект, завищена самооцінка, владолубство, зверхнє ставлення до людей [4].

Окрім перелічених вище якостей особи, які стосуються різних підструктур правоохоронної діяльності, ефективність праці правоохоронця багато у чому залежить і від мотиваційної сфери: якою мірою в ній домінують соціально значущі мотиви, потреба в досягненні успіхів у роботі, професійного престижу,

авторитету й пошани серед колег, а також громадян, чий законні права й інтереси він має захищати [4]. Як пріоритетні для оцінювання здібностей суб'єкта до правоохоронної діяльності визначаються його правосвідомість і морально-психологічні особливості [3].

Розглядаючи питання про шляхи розвитку професійно важливих якостей правоохоронців, дійшли висновку, що продуктивним для його розв'язання є використання діяльнісного та особистісного методологічних підходів.

Відповідно до діяльнісного підходу, професійно значущі якості правоохоронця мають розглядатися через призму професійної діяльності його носія, відповідно до принципу єдності, взаємозумовленості психіки та діяльності. Діяльнісний підхід використовується для розуміння суті психічного, його походження, форми існування та вияву, призначення, формування (розвитку, корекції) тощо. Найважливішими у контексті проблеми, що досліджується, є такі позиції.

1) зовнішня діяльність реалізується з участю психофізіологічних функцій, які є її основою і певною мірою впливають на її плин. Водночас ці функції (і якості) породжуються, виявляються та перебудовуються у діяльності;

2) до психічного потрібно підходити також як до того, що породжується у діяльності з метою регуляції цієї діяльності. Діяльність, з одного боку, – це процес, в якому породжується психічне відображення світу у голові людини, а з другого – процес, який сам керується психічними процесами;

3) необхідною умовою становлення психічного явища є спеціальна організація зовнішньої (практичної) діяльності, виконання якої породжувало б зміни щодо психічного явища, розвиток якого, у свою чергу, сприяв би регуляції тієї ж діяльності;

4) до психічного потрібно підходити як до того, що виявляється у діяльності. Відповідно, вивчення психічного та спостереження за його змінами можливі на основі аналізу процесу та результатів виконання діяльності;

5) психіка формується (розвивається, коригується) у діяльності, в процесі інтериоризації зовнішньої (практичної) діяльності у внутрішню (психічну). Найефективніше це відбувається за умови спеціальної побудови зовнішньої діяльності: становлення в особи психічного явища (якості) має

здійснюватися в спеціально організованій діяльності, в якій закладаються всі необхідні параметри для формування бажаного психічного явища з урахуванням структури діяльності [10; 16].

Таким чином, загальною умовою формування професійно важливих якостей у майбутнього правоохоронця є засвоєння ним професійної діяльності відповідно до її структури. Зокрема, опанування курсантами змістовою, операційно-організаційною та мотиваційною складовими діяльності є основою формування у них значущих для її виконання якостей. Саме за умови засвоєння діяльності уможливорюється варіювання вимог до її здійснення, якими передбачалося б становлення конкретних та потрібних професійних властивостей. Отже, формування професійної діяльності має бути спеціальною метою професійної підготовки майбутніх правоохоронців у зазначеному плані.

Засвоєнню змістової складової діяльності, тобто необхідних для її здійснення знань, відводиться домінуюча роль у навчально-виховному процесі вишів. На значення зазначеної складової діяльності вказує вислів видатного педагога К. Д. Ушинського про те, що пуста голова не мислить. Так само: будь-яка діяльність не може виконуватися без необхідних для цього знань. Знання ж, у свою чергу, мають структуруватися щодо предмета, дій (способів дій – навичок і вмінь), засобів (інструментарію), процесу виконання правоохоронної діяльності, з урахуванням специфіки її різновидів. Особливе місце у підготовці правоохоронців належить знанням із права, які є основою становлення у них правосвідомості, а саме його когнітивного компонента.

Як показує професіографічний аналіз правоохоронної діяльності та значущих для її виконання якостей, важливе значення для їх формування має й засвоєння курсантами знань щодо моральних принципів, правил поведінки у суспільстві, правил та способів спілкування, правил саморегуляції.

Необхідною складовою правоохоронної діяльності, яку має засвоювати курсант упродовж навчання у виші, є операційно-організаційна її складова. Операційна складова стосується тих способів дій, навичок і вмінь, які становлять суть та специфіку конкретної професійної діяльності. Організаційна сторона стосується загальнонавчальних та загальнотрудових умінь інтелектуального характеру, які майбутній

правоохоронець поетапно має здійснювати під час виконання будь-яких професійних завдань. Це – уміння аналізувати, планувати, організовувати та контролювати їх виконання. Саме ці вміння сприяють ефективності діяльності, забезпечуючи її процесуальну сторону, незалежно від конкретних умов. Засвоєння майбутнім фахівцем операційно-організаційної сторони діяльності передбачено навчальним процесом у виші, щонайперше на практичних заняттях, під час проходження практики та стажування. Водночас слід зазначити, що організаційна складова діяльності як спеціальна мета навчання розглядається недостатньо, хоч і має значні можливості у формуванні та розвитку професійно важливих якостей. Адже саме ця сторона є основою формування рис, що стосуються стильових особливостей виконання діяльності, а саме – цілеспрямованості, організованості, дисциплінованості, зібраності, акуратності та ін. Уміння виконувати професійні завдання поетапно розглядається як умова формування одного з різновидів саморегуляції особистості – довільної активності.

Мотиваційна складова діяльності – це її енергетична основа. Вона забезпечує позитивне ставлення до виконання професійних завдань, що є необхідною умовою здійснення діяльності. В основі позитивного ставлення лежить мотиваційна сфера особистості, всі спонукання до її активності, які виникають на основі потреб особистості. На формування професійно значущих мотивів діяльності у майбутнього правоохоронця, а саме соціально значущих мотивів, потреби у досягненні успіхів у роботі, професійного престижу, авторитету і пошани серед колег, а також громадян, чії законні права та інтереси він захищатиме, має справлятися спеціальний розвивально-виховний вплив. Водночас розглядають самостійні передумови становлення позитивного ставлення до діяльності, серед яких найважливіше значення має її результативність. Добрі адекватних, можливостям курсанта, професійних завдань, сприяння їх виконанню, за необхідності надання дозваної індивідуальної допомоги (загальної, вербальної, практичної), з метою доведення роботи до завершення і, таким чином, отримання позитивного результату та позитивних емоцій сприяють становленню мотиваційної складової діяльності.

Формування у курсантів діяльності як основи становлення професійно важливих якостей може проводитись і за іншими структурами, з огляду на їх можливості у визначеному плані. Така робота має здійснюватися у навчально-виховному процесі з використанням усіх засобів педагогічного впливу – змісту, методики, організаційних форм. Причому формування діяльності, окремих її складових і характеристик, пов'язаних з ними професійних якостей, може бути як навчальною, так і розвивальною чи виховною метою.

Як уже зазначалося, для розвитку професійно важливих якостей майбутніх правоохоронців у вищих продуктивним є використання й особистісного підходу, відповідно до якого, розгляд та формування окремої психічної властивості, має здійснюватися у контексті особистості в цілому. У розвитку людини потрібно виходити з того, що вона є особистістю, яка характеризується цілісністю, унікальністю, неповторністю.

Особистісний підхід як методологічний інструментарій складається з: концептуального уявлення про особистість, комплексної психодіагностики якостей особистості, концептуальної інтерпретації, отримуваних при цьому даних, комплексу методів цілісного, всебічного розвитку якостей особистості, умов цілісної реалізації цих якостей у відповідних видах спільної діяльності та соціальної поведінки. Відповідно, особистісний підхід передбачає: виявлення та розкриття можливостей людини; становлення у неї свідомості та самосвідомості, допомогу в усвідомленні себе як особистості, своїх можливостей; розвиток її особистості та психофізичних можливостей; сприяння особистісно значущим її самовизначенню, самореалізації та самоствердженню [9; 12; 16].

Використання особистісного підходу у навчально-виховному процесі вишів, спрямованого на підготовку майбутніх правоохоронців, потребує зокрема визначення концептуального уявлення про особистість. Саме розуміння того, що є особистість, яка її структура, чим детерміновано її становлення, покладено в основу розуміння можливостей становлення певних особистісних властивостей.

Особистість – це саморегульоване системне утворення, яке складається з соціально значущих психічних властивостей, які забезпечують вибірковість відношень та регуляцію поведінки

людини як поведінки суб'єкта активності [11; 13]. Відповідно до того, що до особистісних властивостей належать: спрямованість, характер, здібності, темперамент (за А. Г. Ковальовим), спрямованість, досвід, форми відображення, біологічно зумовлену підструктуру (перший вимір – динамічна функціональна структура особистості) та здібності й характер як інтегративні властивості особистості (другий вимір – за К. К. Платоновим), які по-різному залежать від соціального та біологічного чинників, знаходимо місце у структурі особистості та професійно значущим якостям правоохоронця, що дає змогу визначити особливості їх формування у майбутніх фахівців.

Зокрема, найважливіші для правоохоронця якості пов'язані з його спрямованістю, яка найбільшою мірою піддається соціальним, і, насамперед, навчально-виховним впливам. Саме тут формуються цінності людини (у тому числі й професійні), які виявляються як в усвідомлених, так і неусвідомлених спонуках активності. Мотиваційна сфера, яка визначає спрямованість особистості, формується передусім завдяки усвідомленню особою потреб, включаючи й професійні, суспільно значущі. Провідним у формуванні спрямованості особистості (її потреб, цінностей, життєвих цілей та планів, ідеалів, інтересів, світогляду, переконань та ін.) є найближче оточення, референтна для особи соціальна група. У зв'язку з цим особливі можливості щодо формування суспільно значущої мотивації діяльності, моральності, правосвідомості у курсантів містить навчально-виховний процес, соціально-психологічні умови їх функціонування у вишах.

Значною мірою від педагогічних впливів залежить і формування характеру (як оціненої відповідно до моральних норм особистості) та його рис, пов'язаних з моральністю та розвитком усіх сфер психіки – пізнавальної, емоційної, вольової; пов'язаних зі ставленням до навколишнього світу – до себе, людей, діяльності, природи, речей, із виконанням діяльності – мотиваційні та інструментальні, які надають діяльності стильових особливостей.

Значною мірою піддаються педагогічному впливові якості, які визначають комунікативну компетентність, та організаторські здібності, оскільки їх формування можливе як у процесі навчання та виховання курсантів, так і під час

спеціально організованої тренінгової роботи, спрямованої на опанування важливими для цього навичками. Закріплення та подальше використання таких навичок у практичній діяльності та спілкуванні є передумовою становлення похідних від них професійних якостей.

Менш залежними від педагогічних впливів, але які підлягають вправлянню, є особливості окремих психічних процесів як пізнавальних, так і емоційно-вольових. Найменше піддаються змінам біологічно зумовлені особливості особистості – темпераментальні, які визначаються особливостями нервової системи, та ін. Такі особливості є сталими, змінюються лише їх вияви у результаті тренування. Урахування цього факту є обов'язковим для визначення професійного шляху майбутнього правоохоронця. Якщо висуваються жорсткі професійні вимоги до особливостей нервової системи людини, то здійснюється професійний добір. Відсутність таких жорстких вимог уможливорює використання індивідуального підходу (як складової особистісного) – індивідуалізації вимог до суб'єкта й способів його роботи (бо не можна однаково вимагати швидкого прийняття рішення чи виконання завдання від осіб з рухливою та інертною нервовою системою).

Важливим напрямом збалансування діяльності та темпераментальних особливостей є становлення в особи індивідуального стилю діяльності – індивідуально-своєрідної системи способів діяльності, до якої людина постійно вдається (свідомо чи стихійно) для найліпшого врівноважування своєї типологічно зумовленої індивідуальності з предметними зовнішніми умовами діяльності.

Найважливішими умовами формування індивідуального стилю діяльності є:

1) поетапність формування – засвоєння еталонного способу діяльності на основі формування автоматизмів завдяки виконанню завдань еталонним способом та жорстко регламентованими способами – набуття досвіду самостійно обирати спосіб діяльності – усвідомлення переваг еталонного способу діяльності у плані часових витрат і психофізіологічних зусиль;

2) контроль за виконанням діяльності різними способами з метою відсіювання нераціональних (псевдостилів);

3) формування позитивного ставлення до діяльності за умов: а) її результативності; б) нейтралізації нав'язаних оцінок власних особливостей; в) формування впевненості у своїх можливостях; г) показ переваг і прогалин у роботі; д) створення сприятливого емоційного тла під час критичного аналізу діяльності та ін.

Коли ж йдеться про корекцію ІСД, то це не значить, що усім людям з різним темпераментом нав'язуються однакові способи виконання діяльності. Йдеться про усунення крайнощів, що негативно позначаються на діяльності, про формування способів виконання дій в оптимальних межах (відповідно до кривої Гауса), які забезпечують ефективну діяльність: в одних випадках особливості виконання діяльності обмежуються, в інших – “підтягуються” до певного рівня. Таким чином, урахування в організації людської діяльності індивідуального стилю містить певні резерви підвищення ефективності її виконання [14].

Розглядаючи проблему становлення професійно значущих якостей правоохоронця в особистісному контексті, необхідно зазначити про групу якостей, що пов'язана зі здатністю до саморегуляції. Це ж стосується питання детермінант особистісного зростання, найсуттєвішими серед яких є соціалізація та індивідуалізація. У процесі соціалізації особа засвоює нагромаджений людством суспільний досвід у вигляді знань про явища навколишньої дійсності, норми поведінки, способи дій. І без цього людина-індивід ніколи не зможе сформуватися як особистість. Однак, незважаючи на значення соціалізації для становлення особистості, цієї умови недостатньо для становлення особистості як утворення, що характеризується цілісністю, неповторністю, саморегульованістю, вибірковістю ставлень і способів дій у певних ситуаціях. Саме ця сторона суті особистості пов'язується з такою детермінантою її становлення, як індивідуалізація, – процесом набуття особою все більшої самостійності, формування власного та унікального способу життя та власного внутрішнього світу. Це стає можливим лише на певній сходинці розвитку, який починає забезпечуватися самодетермінацією: особистість сама починає організовувати особисте життя, власний розвиток, у тому числі особистісне зростання. Передумовою можливості самодетермінації розвитку є

формування у дитини самосвідомості. На основі розвитку самосвідомості людина стає здатною оцінювати свої особливості, якості, можливості й впливати на своє особистісне зростання. Це стосується й професійного становлення. У зв'язку з цим доречно згадати думку Л. С. Виготського про те, що вищим рівнем розвитку особистості є рівень самоорганізації завдяки розвитку самосвідомості, рефлексії [11; 13].

Таким чином, суть професійного зростання в особистісному контексті пов'язується з такими поняттями, як самосвідомість, рефлексія та саморегуляція. Зміст же самосвідомості розкривається через поняття Я-концепції, самооцінки, рівня домагань. Відповідно, показниками особистісного зростання є їх сформованість й адекватність. Побудова розвивального та, власне, педагогічного впливу у зазначеному плані має передбачати досягнення визначених показників і передбачати формування в особи основних компонентів самосвідомості – когнітивного, емоційного та поведінкового.

Усвідомлення себе як особистості, знання та розуміння себе, своїх якостей, що становлять зміст когнітивного компонента самосвідомості особистості, потребує від особи здатності до рефлексії. На наш погляд, доцільним та продуктивним під час розгляду рефлексії як показника ефективності індивідуалізації є бачення І. Д. Беха щодо розуміння її психологічного змісту та поділу на типи (рівні), які даються у контексті певного виду саморегуляції як, власне, поведінкового компонента самосвідомості. У загальному значенні рефлексію розглядають як звернення мислення людини на свій внутрішній світ. Причому розрізняється рефлексія нормативно-пояснювальна та особистісна. Якщо нормативно-пояснювальна пов'язана з мисленням, усвідомленням власної діяльності та має значення для інтелектуального розвитку, то особистісна пов'язана зі смисло-ціннісною самосвідомістю суб'єкта, з його Я-духовним [15].

Формування самосвідомості неможливе без становлення емоційного компонента, який виконує оцінно-мотиваційну, енергетичну функцію щодо готовності до саморегуляції у плані забезпечення відповідності самооцінки та рівня домагань зі своїми можливостями, збереження самоповаги, підвищення ефективності діяльності, формування у себе особистісних

якостей та особистості загалом. Найважливішим показником сформованості самосвідомості як основи самодетермінації особистісного становлення є поведінковий компонент, суть якого пов'язується зі здатністю до саморегуляції у сфері особистісного самовдосконалення, саморозвитку. Саморегуляція, у свою чергу, здійснюється в єдності енергетичних, динамічних і змістовно-смыслових аспектів.

Поняття саморегуляції визначають як систему психічного самовпливу особистості, для свідомого управління власними психічними станами відповідно до вимог ситуації та доцільності. Саморегуляцію розглядають відмінною характеристикою та метою психічного на різних рівнях відображення (сенсорно-перцептивному, уявлення, мовленнєво-мисленнєвому, свідомості (Б. Ф. Ломов); саморегуляція є найважливішою характеристикою й особистості професіонала. Причём рівні психічного відображення характеризують за різним характером дій, які регулюються. Якщо на сенсорно-перцептивному рівні регулюються актуальні, поточні дії; на рівні уявлення – найближчі потенційні дії, пов'язані з плануванням, формуванням еталонів, контролем та корекцією дій тощо, то на мовленнєво-мисленнєвому рівні уможливується регуляція, планування у масштабах життя суб'єкта. Ураховуючи форми психічного відображення на різних його рівнях, саморегуляція може здійснюватися різними засобами – чуттєвими образами, образами уявлення, що мають елементи узагальнення, поняттями (знаками) [15].

Проблему саморегуляції розглядають щонайперше у контексті проблеми свідомої активності людини (як зовнішньої, практичної, так і внутрішньої, психічної) – довільної, регульованої. У психічній діяльності саморегуляція має місце у довільних формах (довільна увага, довільні пізнавальні процеси, дії). Саморегуляцію розглядають як стрижень довільної поведінки та діяльності – цілеспрямованої, зорієнтованої на досягнення поставленої мети, яка може відбуватися й в умовах необхідності додання перешкод (вольова поведінка). Широкого застосування у теорії та практиці навчання, трудової підготовки студентів набули розроблення проблеми формування навчально-практичної діяльності відповідно до її етапів: аналіз діяльності, її планування, організація, власне виконання, самоконтроль та корекція результатів діяльності; формування таких її

характеристик, як усвідомленість, цілеспрямованість, сталість тощо. Значною мірою здатність до саморегуляції пов'язана з виконанням таких етапів діяльності, як самоконтроль та корекція. Можна припустити, що таку саморегуляцію розглядають, як показує її аналіз, переважно на рівні регуляції актуальних і потенційних дій; особистісна ж саморегуляція пов'язується умовно з мисленнєво-мовленнєвим рівнем, але з особливим її змістовим наповненням – саморегуляцією та гармонізацією своїх духовно-моральних, смисло-ціннісних та інших особистісних властивостей, які по-різному залежать від біологічних та соціальних чинників.

Визначаються етапи (або рівні) становлення саморегуляції на шляху формування особистості: 1) базальна емоційна саморегуляція; 2) вольова саморегуляція; 3) смислова, ціннісна саморегуляція. У літературних джерелах зазначено, що емоційно-вольова саморегуляція забезпечує стресостійкість, зняття емоційної напруги, позбавлення чи послаблення негативних емоцій, вироблення позитивних установок, мобілізацію організму для виживання в екстремальних умовах життєдіяльності тощо. Саме у вольовій саморегуляції, яка є важливою її складовою у процесі досягнення поставленої мети за умов виникнення зовнішніх чи внутрішніх перешкод, слід зазначити необхідність здійснення дій-виконання та дій-затримок. Смислова ж, ціннісна регуляція – це, власне, вершина в особистісній саморегуляції. Однак лише в єдності її виявів і рівнів особистісна саморегуляція є базальною характеристикою особистості як саморегульованої системи психічних властивостей, яка може “дати собі раду”, бути здатною до саморозвитку та самовдосконалення, до ефективної життєдіяльності, самореалізації, особистісної зрілості [15].

Розглянувши значення концептуального уявлення про особистість для формування у майбутніх правоохоронців професійно значущих якостей, слід зазначити про важливість й інших етапів розгортання особистісного підходу, передусім необхідності виявлення наявних у курсантів професійно значущих якостей. Зазначимо, що вивчення професійних здібностей курсантів може здійснюватися і в природних для них умовах – на навчальних заняттях та у громадській роботі. Причём враховується не лише те, як вони навчаються, а й за

рахунок яких якостей досягають позитивних результатів (завдяки інтелекту, професійному досвіду, наполегливості, самоорганізації та ін.). Важливим є сприяння усвідомленню ними своїх властивостей, формуванню у самосвідомості та здатності до саморозвитку, орієнтуючись на повноту характеристик професійної діяльності та вимоги до її суб'єкта.

Список використаних джерел

1. Васильев В. Л. Юридическая психология / Васильев В. Л. – СПб. : Питер, 2005. – 655 с.
2. Петруня О. Э. Юридическая психология / Петруня О. Э. – М. : Изд. центр ЕАОИ, 2007. – 171 с.
3. Прикладная юридическая психология / под ред. А. М. Столяренко. – М. : Юнити-Дана, 2001. – 639 с.
4. Романов В. В. Юридическая психология / Романов В. В. – М. : Юристъ, 1998. – 488 с.
5. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология / Чуфаровский Ю. В. – М. : Право и закон, 1997. – 320 с.
6. Юридична психологія / за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. – К. : КНТ, 2007. – 360 с.
7. Монастирський В. М. Організація процесу професійного самовдосконалення курсантів вищих навчальних закладів МВС України : наук.-метод. рек. / Монастирський В. М. – Донецьк : Донец. юрид. ін-т МВС при Дон. НУ, 2005. – 80 с.
8. Кудерміна О. І. Психологія особи як суб'єкта правоохоронної діяльності / Кудерміна О. І. – Чернівці : Наші книги, 2012. – 415 с.
9. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології / Рибалка В. В. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 204 с.
10. До проблеми використання категорії діяльності в юридико-психологічних дослідженнях. Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : зб. матеріалів V міжнар. наук.-теор. конф. (Київ, 17 листоп. 2012 р.). – К. : НАВС, 2012. – С. 233–235.
11. Особистість у контексті проблеми соціалізації аномальної дитини : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка [у 2 ч. : Ч. 1]. –

Кам'янець-Подільський : Медобори-20006, 2012. – Вип. 20. – С. 257–265 (Серія “Соціально-педагогічна”).

12. Проблема суті особистісного підходу як методологічної основи розробки особистісно орієнтованих освітніх технологій. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 8. – Т. 1. – С. 201–205.

13. Психолого-педагогічне забезпечення соціалізації дитини в освітньому закладі : теоретичний аспект проблеми. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – Т. XI. – Соціальна психологія. – Вип. 6. – Книга II. – С. 416–424.

14. Хохліна О. П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку / Хохліна О. П. – К. : Пед. думка, 2000.

15. Хохліна О. П. Саморегуляція як показник особистісного зростання учнів спеціальних освітніх закладів / О. П. Хохліна, І. В. Хохліна : Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред. О. М. Вержиховської, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2013. – Вип. 4. – С. 226–231.

16. Хохліна О. П. Системний, діяльнісний та особистісний підходи як методологічний інструментарій діяльності дефектолога : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 11. – С. 162–168 (Серія “Соціально-педагогічна”).